I

Уляна вчора правду говорила:
— Ходить не час, оберігайся ти. —
А як її назвати: люба? мила?
Чи ще б слова таємніші знайти?

Хіба тим косам відшукаєш слово?
Ясним очам, цілованим колись?
Шуми, любові молода діброво,
Уляно, чуєш? Де ти? Озовись!

Він варить кашу сам усій артілі,
Всипає солі, пробує на смак.
Турбота зайва? Іч, якби не так,
Не опечи язик на цьому ділі.

Іще крутіш заварить кашу пану.
Го-го, синки, гарячий стане день...
А ті, що із Вівсянників, з Майдану,
Учора хату кинувши лишень,

Злюбили ліс і силу самопалу,
Пороховий димок із гущавин,
Підходячи до ватрища помалу,
Сідають в коло, рівні, як один.

Палають огнищ язики багряні.
Обкурені скипають казани.
Устим людей покликує: — Сини,
Виходить так, ми люди не останні!

Ми тут зійшлися, месники бідноти,
Окривджені панами кріпаки,
Із Білорусі, від Двіни-ріки,
Із-під Москви й Дніпра, — одні турботи

Звели нас тут, на помсту і відплату,
Тож поклянімось, ми в борні — брати,
До світлих днів будем разом іти,
І горе кровопивцю! Горе кату!

А люди в дружбі — то моя родина,
В сім'ї народи встануть по мені.
І кріпаки відчули: добра днина
Їх кличе в даль у віщому огні.

Спливає місяць, сяє злотом щирим.
Шепоче пісня про нові літа,
Що красне сонце світить за Сибіром,
А на Вкраїну сокіл заліта.

Грудьми шугне і до вікна постука,
Спочине трохи, знову за своє...
А люди кажуть: — Певно, Кармалюка
Голоті рідній звістку подає.

Устим сміється: — Та який я сокіл?
Теж вигадають! Просто горобець!
— Ой, не кажи, Устиме, — і співець
Іще дзвінкіш затягує наокіл.

— Тихіше, хлопці, досить того співу.
Ви чуєте? Не чуєте? Гуде!
— Ісправник їде?
— Звідки йому?

— Де?
Духмяну тишу збивши полохливу,

Мерщій в залогу. Щасна є прикмета —
Якась пташина свиснула до них.
Поскрипує на вибоях карета,
Сопе під гору пара вороних!

— Куди то, стій! Не поспішай навтечки.
Направо, хлопці, діло є — роби! —
Устим хватає коней за вуздечки,
А ті хропуть, зметнувшись на диби.

Корінник рже і копитами грюка,
Три гайдуки з дозірними — вповал.
— Щастить же!
— Що?
— Впіймалась риба-щука,
Та не ісправник, братці, — генерал!

Він зблід, як мрець, спітніли сиві скроні,
Дорідні губи тіпаються, дрож...
— Із гамана зсипай сюди червоні,
Та не тремти, не займемо, чого ж!

О, він віддасть, щоб тільки жить, чого там.
Мідяну скриньку тягнуть гайдуки.
Тече, дзвенить струмок гарячий злота,
Як серед ночі грають світляки.

Давно карета зникла у долині,
З ромашок збивши полум'я роси.
— Це, не забудь, Івану Кожурині, —
Дітей у нього п'ятеро, — даси.

Це Валовню, а це Перепелиці,
Хоч хліба з пуд зажиє дідуган. —
І круглячки дзвінкі, золотолиці
Повзуть в кріпацький витертий гаман.

— Оце вдові, їй, мабуть, не до того,
Що Кармалюк бере на душу гріх,
Собі лишаймо, хлопці, золотого,
На завтра хліба купимо на всіх.

Чекайте, люди, виб'ємося трошки... —
Устим за пень сідає, мов за стіл,
До кулешу, дає дозорним ложки,
Черству хлібину крає наопіл.

II

Горно роздули, вугіль підсушили,
Вже не звикать Микиті до робіт.
У праці з майстром висушили жили,
Тепер покурять, витруть чорний піт.

Про се, про те спокійно йде балачка,
На всі події є свої слова.
А ніч липнева зводиться від сплячки,
Сумна травичка тихо ожива.

І попливли білястих туч навали
Над росяним тужавим колоском.
Огненні птиці неба край клювали,
Віщуючи світання за ліском.

В тарелі срібні жайворон ударив,
Розсипався в зелені береги.

Війнуло сном, казанням давніх марев.
— Докінчуймо, Микито, ланцюги,

Світа либонь лише чотири кільця
Лишилось, дуй та вугілля підсип! —
Свистить грудей старечих дужий хлип,
Нагадує про старість, брів окрильця
Звисають втомно, вже той день коли б.

Ланцюг аж приска звивами густими,
Горно палає, в кузні пада гук.
Це все тобі зготовано, Устиме,
Для ніг твоїх зготовано, для рук.

III

Ввели його, страшного і тепер
Огнем очей, посмішкою лункою,
Шість вартових, горбатий офіцер
Поодаль став, наказ подав рукою.

Горбатому не спалося вночі,
Дорога снилась в далечі похмура,
Стара казарма, темна, мов конура,
А потім враз забрязкали ключі

Від карцера чи одиночок, хто зна,
Схопивсь як стій, в душі пекла жага.
Здалося, ніч заходить передгрозна,
До горла місяць руки простяга.

А солов'ї ридають серед саду,
А світ горить. Такі ще є дива!

Він затаїв і пострах і досаду,
Мовчазний буде ніч, і день, і два,

Але покаже клятим бузувірам,
Отим, що день стрічають з-поза ґрат,
Що він на слово їхнє не повірив
І що йому сам чорт тепер не брат!

IV

Засапавсь міх в червоному багатті,
Одгупав молот, дзенькаючи, стих.
Ввійшов Устим в чумарці рудуватій,
В потертій шапці, в чоботях простих.

У лісі жив і ночував на кручі,
Рушниця з ним панам носила ляк,
А продирався крізь терни колючі,
То покалічив руки як-не-як.

Щоку роздер десь об сучок дубовий.
Але к чому тепер ота краса?
Ставний, широкоплечий, чорнобровий,
Та в синіх очах полум'я згаса.

— Здорові будьте, ковалі хороші! —
Хотів гукнуть, як тому кілька днів,
Коли під чорним дубом гомонів,
На всю голоту поділивши гроші.

Та не гукнув, багнетів сталь відлита
Сягнула вбік, — прямуй і не зверни!
А слабодухий чоловік Микита
Уже ладнав на ноги кайдани.

V

Устим стояв, ввижалася дорога
По першому грудневому сніжку,
Далеко геть, подальше від острога,
В морозну путь, нітрохи не важку.

Хай свище заметь, без тепла і хліба,
Як бажаний і довгожданий гість,
Він до людей було вночі придиба,
Зігріється і каші попоїсть,

Пограється любенько з дітлахами,
Бо в нього теж в домівці два малих.
Але якими добрими шляхами
Пробратися йому тепер до них?

Крізь сон ночей, і мжичку, і порошу
Шукав людей од мандрів одпочить.
Задихав міх.
— Ну, що, Устиме, прошу,
Давай-но руку! — І в єдину мить

Кільцем затис. Уста скривив од жалю
Чи від злоби — солдатам все одно.
— Давненько ми не бачились, ковалю, —
Сказав Устим, — не бачились давно.

Чи, може, той рік, в клуні, серед току
Ти пив горілку, плакався мені,
А вже сьогодні стрів, їй-бо, нівроку,
Розпеченим залізом у вогні.

Це хліб за хліб, виходить, молодчина,
Шукай такого з свічкою в юрбі.
Візьми оцю у мене й сірячину,
За труд гіркий подякую тобі.

Знімає з пліч і кидає додолу
Свитину чорну, пояс вишивний
І простягає руку теплу й голу
І надягає кільця й каже: — Бий,

Тобі-то що? За мідяки притерті
Ти, може, й душу закуєш в обруч? —
Але коваль підводить очі вперті
І просить об однім: — Не муч, не муч!

І б'є з такою люттю залізяку,
Що сиплють іскри й гаснуть віддаля,
Що офіцер аж уші затуля
І тупає ногами з переляку.

VI

Але Устим сміється з тої злості:
Коли пішов служити, то служи,
Як кажуть люди, боже поможи,
А ми в цій кузні мимоволі гості.

Мені однаково в людському горі
Боротися, шукаючи зорю.
Якщо мене сваволя не поборе,
То я її, будь проклят, поборю!

Що загадав, те буду вік леліти,
Вночі не сплю, думкам нема кінця,

А серцю важко: діти мої, діти,
Старим вернусь, пізнаєте отця?

Він так подумав і зрадів, що сила
Цвіте в очах, в руці карбує слід.
Біляста туча небо полонила,
І в ній котився сонця стиглий плід.

В тарілі срібні жайворон ударив,
І розігнувся стомлений Устим,
Поважним рухом, легким і простим,
Загріб з багаття золотого жару.

— Закуримо, солдатики? — По слові,
На мить заворушились вартові,
І дивно стало, що вони, живі,
До полудня стояли, як дубові.

У них також ростуть в неволі діти,
А цей, Устим — їм щастя здобува,
Щоб мали волю і свої права,
То як солдату все не розуміти!

Старий солдат вже й пучку наготовив,
Шепнув губами, щось хотів казать,
Але горбань рвонувся: — Ать, два, ать! —
Підняв кулак, тонкі насупив брови.

Тоді й Устим розгнівавсь: — Що ж вони?
Німотне бидло? Парії докучні? —
І так рвонув, що брязнули наручні
І тріснули закуті кайдани.

І розкотились сизуваті кільця:
— Доволі мук! Доволі з мене мук! —
Який він в біса тихий підневільця,
Він є Устим, славетний Кармалюк!

VII

Отак і жив у кам'янім полоні.
Світанок. Південь. Вартових сюрчок.
В тюремному подвір'ї на ослоні
Поклали різок солених пучок.

За кайдани розбиті й непокору,
За глум, що стерпів офіцерський чин,
Устима провели посеред двору,
І вже відомо, із яких причин

Ворітницю замкнули на засови,
На три замки, і десять вартових
Завмерли у дверях не випадково.
А вже Устим, проходячи повз них,

В зловісну тишу вдарилась луна,
На люту кару клалися прикмети,? —
Гукнув: — Здорово, братці, як живете
Устиму, справді, це не первина,

Він зняв бушлат, повільно здяв сорочку,
Білизну чисту бережно скотив,
А десь у серці, в приспанім куточку,
Тремтів од пісні давньої мотив.

Коли ж різок не стало на ослоні,
Криваві смуги зрізали плече,

Він голову поклав собі в долоні
І заспівав призивно-гаряче,

Що за Сибіром буйний вітер віє,
І пада сонце пташкою до рук,
Але ви, хлопці, не губіть надії,
За вас подума добре Кармалюк.

Зовуть його пани розбійним татем,
А між людей то слава не лиха,
Заллє за шкуру сала пребагатим,
І бог відпустить душу від гріха.

Ісправники, асесори в турботі,
Не знають, де початому межа,
Бо він дарує гроші всі голоті,
А як панам — то кулю та ножа!

VIII

Другого дня в рожевім надвечірку
Краплистий дощ отави окропив,
Прим'яв злегенька вистиглу матірку
І райдугою став серед степів.

Землі паркій, мов сизуватій птиці,
На крила впала райдужна краплинь.
Хлоп'ячий гамір, вітру тепла линь,
Багряний цвіт вечірньої зірниці,

І голубів голівки одинокі
Під житньою застріхою двора —
Це все влилося казкою у спокій:
— Яка пора, — Устим сказав, — пора...

В таку годину в полі серед лану
Покосів жовтих пломеніє слід. —
І враз схопивсь: — Ото чи не Уляну
Спиняє вартовий біля воріт?

Відчув, як сон: жара пече долоні,
Бентежних дум підносяться рої,
Але вже близько кісники червоні
І білозуба посмішка її.

Це тижнів п'ять не бачилися в літі,
Та він її одразу пізнає:
Ті ж карі очі, ласкою налиті,
Руді сап'янці... — Серце ти моє,

Далеко йшла? — Бере її хустину:
— Давай зітру з обличчя пилюгу. —
І пригорта. — Пусти мене, Устиме, —
Сама шукає руку дорогу.

І заглядає глибоко у вічі:
— Устимоньку! (не бачить наглядач?)
Я вже либонь приходила аж двічі,
Та не пустили, а тепер, як бач.

І хусточку розв'язує барвисту
(Хустина, вечір, тихі явори...)
— Оце тобі принесла попоїсти,
Це калачі, це яблука, — бери.

А схуд за літо! Певне, серед ночі
Не спиш чи, може, їсти не дають?
Казали батько: "І чого він хоче?
Нащо ховає в серці дику лють?

Є жінка й діти і шматина поля,
Своя хатина, невеличкий двір.
А то ж одне: тюрма, нагай, неволя,
Гляди, і знову запечуть в Сибір!"

Ой, горе, горе! Що робити буду?
Тобі я, десь, ні мати, ні жона.
Поміж людей наслухалась огуди,
Забуть хотіла б, — образ вирина

І кличе й манить, як на щедрі-свята...
Вона в розраді пада до плеча.
— Уляно, сядь, — підстелює бушлата, —
Уляно, — каже, й слів невистача.

Не впали побратими поодинці,
Огонь від ватрищ ще не догорів.
Вона прийшла у голубій хустинці,
Сторожко й мило глянула з-під брів.

В тяжку годину знав він, що подіє,
Зорі палкої пломінь не зачах.
Вона прийшла, як знайдена надія,
В красі дівочій, з огником в очах.

І в темну ніч, в осінню непогоду,
Під сірий дощ чи бурі лютий вий,
Він пив із уст юнку, гарячу вроду,
Як спраглий п'є струмочок лісовий.

Відчув тепер, що літо повертає,
Високий сонях на дощі замок,
І райдуги роздолля неокрає
Крильми черкає сивий голубок.

Гаряча кров ударила у скроні,
Рум'янцями спахнула на лиці,
І він стиска малі її долоні,
Мов двоє крилець, у своїй руці.

Уляна знову горнеться до нього,
Підводить очі милі та сумні:
— Чи не забув, Устим, панка рудого,
Що завжди верхи їздив на коні?

Змовкає, жде, зашарівшись обличчям:
— Він сватає мене... Така напасть!
Вже місяць їздять вдвох із лісовничим,
А батько згоден, мабуть що віддасть,

Бо вже й по чарці добре випивали.
Були при хаті двічі старости...
Устиме, любий, ти мене прости,
А як про це сказати, — я не знала.

Коли б у тебе не дружина й діти,
Пішли б удвох на каторгу в Сибір,
А так, скажи, ну що мені робити?
Кругом неласка, сміх та поговір...

Устим завмер... — Тебе? За нього? Заміж?
Чогось тобі на жарти повелось! —
Але відчув — не виказать словами
Того, що в серці в неї запеклось.

Він затремтів. — А.як же я, Уляно? —
І в перший раз відчув, немов жало
Ввійшло йому у груди полум'яне,
Убивши все, що квітло і жило.

IX

Ах, осінь, осінь! Всім дано сивіти,
Як мовлять мудрі: взнать добро і зло.
Одні на схилі літ живуть, як діти,
Другим же розум скрашує чоло.

Несім серця, немов скарби гарячі,
Хай грім походів душу виповня.
Хто ліньки жив, — оглянеться й заплаче,
Що згасне день, а він не бачив дня.

Минуло літо: осінь гне ліщину,
Густих зірок вивішує разки,
А завітавши в сад на даровщину,
Зливає мед в полив'яні миски.

Зерна рясного висипле із кружки,
Годує зрання зграю голубів,
На весілля загляне, наче дружка,
В зеленій плахті, в золоті дубів.

Ах, осінь, осінь, юнь багряносльоза,
Виходь сестрою в голубі поля,
Де в кайданах, прикутого до воза,
Ведуть в Сибір Устима Кармаля!

Йому ніяк не випадає вмерти,
З весни на осінь, з року в інший рік.
З Сибіру біг він тричі, і вчетверте
Дали конвойних двадцять чоловік.

Ідуть вони попереду й позаду,
Блищать кокард сріблясті кружала,

А до патронів видано пораду,
Яка в душі із острахом жила:

Що їсти їм по двічі десь на днину
Кандьор пісний і житні сухарі,
Але страшну у кайданах людину
В надзор.і мати обі всій порі.

Якщо ж у в'язня буде ніч тривожна,
Гляди, задума зникнути тайком,
То не жалій, солдатики, — все можна:
Стріляти в груди, вдарити штиком.

Хоробрим буде складено подяку,
За вірну кулю, післану вночі.
Пливуть хмарин веселі, сині маки.
Ідуть конвойних сірі два ключі.

Але солдати з ним, немов із братом,
Бо він за них стояв, як вірний друг,
Проти поміщиків і злих наруг,
Товстих, жорстоких хуторян проклятих!

X

І виходжали люди з хат і поля,
І в надвечір'ї плинув дальній гук:
— Дивіться добре, вмерла наша доля!
Дивіться, — кажуть, — онде Кармалюк.

Він засмаглів од вітру й непогоди;
Обличчям схуд з тортур і лихомань,
Ген за селом спинялися підводи,
Іржали коні в світанкову рань.

Кандьор сьорбали зморені солдати,
А матері, що сходились зусіль,
Мерщій, мерщій верталися до хати,
На рушнику виносили хліб-сіль.

І на конвойних не зирнувши оком,
А проказавши слово на привіт,
Ішли до крайньої зі всіх підвід,
Де він сидів у роздумі глибокім.

Які чуття із мрій напівзабутих
Плачем вставали в синій далі гін,
Коли земний віддаючи поклін,
Вони торкались рук його закутих!

І зустрічі невиплакане горе,
І прощавань хвилина, як німа,
В очах лишалось огником суворим,
Якому й слів і назвиська нема.

XI

Він кида слово навіть материнці,
Нехай по нім шепочеться трава.
Обоз повільно йде під Головчинці,
І завмирає серце й ожива.

Немало тут походжено до лісу,
Де висне стиглий, точений горіх,
Де ріс Устим у куряві доріг,
Дощів осінніх люблячи завісу,

Струмків весняних буйне коливання,
Чи білі хутра сивої зими,

Коли, здавалось, лебеді крильми
Віщують схід морозного світання.

Він пас овець улітку на толоці,
Опівдні гнав на стійло до води,
Торбинка з хлібом висіла при боці,
Сопілка вигравала в три лади...

Стрічав вечір'я зоряну заграву,
З дітьми гуляв на полі в "деркача",
Аж доки на конюшні за потраву
Не скров'янили хлопцеві плеча.

Тоді узнав, що колоситься нива
І прийме хліб не батьківський засік,
Піп материнська доля нещаслива
Йому судилась на недовгий вік.

Гірке дитинство! Може, як синиця,
Ти оддзвеніло в білому саду?
Я б знов припав до рік твоїх напиться,
Але стежок-доріжок не знайду.

Скриплять вози, немов чумацькі мажі,
Та не до Криму шлях лежить — в Сибір.
Устим пильнує: видно перший двір,
Димар на хаті, з диму, певне, й сажі

Увесь вчорнілий. Тут живе вдовиця.
Глуха бабуся літ за шістдесят,
Сіренькі верби вибігли підряд
На каторжанський похід подивиться.

Він бачить іншу згорблену хатину,
Де пада голуб камнем до двора,
Де гомонить шумлива дітвора,
Столітній дід схилився біля тину.

Чиє воно, веселе, чорноброве?
А той пустун, що скаче з далини?
Устим рвонувся вартовим на диво:
— Остапе мій, Івасю мій, сини!

Він руки звів, мов крила до польоту,
Застиг на мить: — Сини мої, сини... —
А сонце впало враз на кайдани,
Їх чорний блиск прибравши в позолоту.

Пізнали діти посмішку знайому,
Відчули ласку батьківських долонь:
— Куди ходив так довго, божборонь,
Чого стоїш, мерщій ходім додому!

Тягли його за руки, як старого,
Повідавши про спірки та жалі.
— Нічого, дітки, я прийду, нічого.
Ти бач, як виросли мої малі.

Оце приніс гостинця від лисиці,
Ходив, як видно, по землі не зря. —
Він ніяково кашля, з рукавиці
Подаючи шкуринку сухаря.

Остапчик змерз, аж хлипає — не дише.
— Біжи, дитино, грійсь біля вогню,
У хаті ж тепло? Я зайду пізніше,
Лишень із дядею погомоню,

Це в вас обох ні сірячини, бачу,
Ні чобіток, ні шапки, як на сміх. —
Він знов кладе легку долонь гарячу
На кучері малих синів своїх.

— А мати де?
— Пішли ізрання вчора,
Казали дід, не прийде до зими,
Дівчат, жінок позбирано до двору
На панську свайбу ткати килими.

Бере панич лісничиху Уляну,
А люди кажуть: не вживе за ним. —
Івась на руки батьківські поглянув
І скрикнув дико з плачем голосним.

Бо коні рушили, і скуті руки
Напружились, до воза потяглись.
— О, горенько, о люта моя муко!
— Вернись, татуню, любий наш, вернись!

В останню мить Устам здаля побачив,
Крізь грім копит, дзвіночків ручаї, —
Столітній дід за возом біг неначе,
А потім впав грудьми до колії.

— То ж батько мій! — Та коні мчали мимо,
Зболілому недолею й часом,
Куди йому угнать за вороними,
Вгодованими сіном та вівсом?

XII

Коваль Микита пив чотири тижні,
Це для солдат була не новина.
Коли б у нього рідні, а чи ближні,
Можливо б відвернули від вина.

Десь на селі жила собі небога,
Старий її не вийде зустрічать.
Колись дарунок принесла к острогу —
Лляну сорочку, вишиту на гладь.

Погостювала два дні в комірчині,
Пішла додому, залишила біль.
Заносить осінь оклики качині,
Заграви теплі потемнілих піль

І ще якусь не викриту по слову
Тривогу мандрів і глухих доріг.
Він постарів, хоч серце раде б знову
Почать весни веселий кругобіг.

Але запив не з того, інше горе
Ввійшло, як гість, не прошений ніким.
Либонь сьогодні, вчора, позавчора
З ним розмовляв закований Устим?

— Чарки мені оці осточортіли,
Хто бавиться наперстям, — то питець?
Жагу на краплі міряти не діло,
Подай коряк, а ліпше — поставець.

Лойова свічка вогником іскриться,
Пече у грудях дивна гіркота.
Цимбали б'ють, жаліблива скрипиця
Дзвенить плачем, як бідна сирота.

— Цимбали б'ють? Ні — молот вибиває,
А то он — жар виблискує з горна.
Не смійсь, Устиме, сил моїх немає,
Я закивав тебе, —моя вина!

— Чою кричить горбата лиховида,
Він офііцер? Ха-ха! Він офіцер?
Устиме, стій! —
Коваль поблід із виду,
Сльозу солону кулаком розтер.

— Вернись назад, ну що тобі, я прошу,
Хіба що много пройдено доріг?
Ти глузував: "Життя ковальське — гроші".
Не говорив? Я знаю, думать міг.

Я розкую кайдан гарячим лезом,
До ніг побитих каменем впаду! —
І він кричить, сумний і нетверезий,
Підвівши голову свою сіду:

— Чого ж мовчиш, Устиме? Мо' солдати
Тобі за друзів стали на шляху?
Ха-ха! Смієшся? Бач, не хочеш знати
Мою печаль, зловісну та глуху. —

Він грюка в стіл, і хлюпає сивуха,
І тріска стіл від сили кулака.
Не знає п'яний: сива завірюха
Бреде в Сибір слідом Кармалюка.

Вона із ним не щиро подружила,
Щоб завести до чорної біди,

Цілунком мертвим схолодила жили,
Снігами важко впала на сліди.

XIII

Ціліську ніч дзвініця калатала:
Відлиті дзвони жалібно гули.
Огню лункого яросна потала
Котила в далеч золоті вали.

Горів острог, тріщала катівниця,
Дуби зів'яли, наче сивий мох,
Води не стало в десяти криницях,
Було б ще двадцять — мало двадцятьох.

А як сипнуло іскрами ув очі,
Запломеніла хмура цитадель,
Здалось на мить: пливе у безвість ночі
Під парусом високий корабель.

Спливала диму згарного завіса.
На роздоріжжі завивали пси.
— Нехай горить і дотліва до біса,
Не прогнівись єси на небеси.

Діди хрестились, зиркаючи мимо,
їх поріднила доля нелячка:
— Роздмухати б огнище з вуглячка!
Гай-гай, минулося, нема Устима.

Упала кузня, полум'ям підбита,
Котили в далеч золоті вали.
В огні стлівала шапка, постоли,
Старий сіряк, що не зносив Микита.

Зведуть катівню люди неохочі,
Всі збитки лиха вичислить казна.
Куди ж подівсь коваль посеред ночі, —
Того ніхто не скаже, бо не зна.

XIV

Спочинь же, серце, втомлене немало,
Сильніш забийся, зроджене стократ:
З дітьми Кармалюковими ридало,
З Устимом билось на єдиний лад,

З красунею Уляною щоранку
Тремтіло в смутку. Де тепер вона?
Другого літа пан знайшов коханку.
Сказати б, новина? — Не новина.

Рудий паничик грав на добру карту,
Було б вино, коханки та хорти, —
Ласуй, любися, пий глибоку кварту,
А там усе лети під три чорти!

Уляні дні пливуть, немов безкрає,
Далеке марево, — одна, сама...
Жовтіє літо, друге одлітає,
А від Устима звістки все нема.

Вона змарніла, мовчазною стала.
Якось навідавсь батько до двора,
Ввійшов поважно, видобув кресало,
Про се, про те спитав: — А зі вчора

На ярмарці почуто поміж людом —
Устима вбито, із Сибіру біг.

Прости нас, боже, праху не осудим. —
Перехрестивсь, поклав поклін до ніг.

Уляна впала посеред покою,
Три довгих ночі билася в огні,
Три довгих ночі і чотири дні
Шептала щось, ослаблою рукою

Когось манила. Догоряли свічі,
Співали півні в розсвітання час.
Із ліжка встала, вибігла нараз,
Гукали раз її, гукали двічі,

Не відізвалась в що страшну хвилину.
Другого дня в полудень на ставу
Рибалки щук ловили в ятерину,
А витягли Уляну неживу.

XV

І третє літо червенем синіло,
Цвіло дощами на земній путі,
Пшеницю в копи склало, а по ділу
Відлинуло за межі золоті.

Лягла зима глибоким снігопадом,
Затьохкало синицями вві сні,
Шовки блакитні, полотна ясні,
З дубовим листям постеляла рядом.

Спокійний той, хто має час дозвілля!
Скриплять санчата, линуть до двора,
Бучних бенкетів близиться пора,
Рудий панок гуляє знов весілля.

Сідають гості, шана всім однака,
Крізь іскри вин іде п'янка гульба.
Кларнет пискливо тягне краков'яка,
Мазурки плине повідь голуба.

В огні свічок кружляють мрійні пари,
Каблук — чок-чок і вправо і назад,
Жених такі ввертає финдикляри,
Що генерал — і той сміється, рад.

Ще й офіцери прибули з острога,
Верстов за сорок мчалися вночі.
їм руки тисли жваві шляхтичі.
Горбань, нащо святоша й недотрога,

А все ж ковтав пекучу оковиту,
Вклонявся гречно дамам здалека.
Загомоніли. Хтось Кармалюка
Згадав ім'я, мов армію розбиту.

— Панове, бач, як швидко плинуть дні!
Це ж три роки минає, як з острога
Я вів його на каторгу, дорога
Не раз-таки згадається мені.

— На каторгу? Не диво. Все ж солдати.
От я зустрівся, вірте, сам на сам,
Шаблі схрестились, трісли пополам:
— Проси, кажу, прощення! — Що й казати,-
Він попросив...
— Га-га, ну й молодчина!
Митець же ти на брехні! —
Генерал
Аж сльози витер.

— Що б то за причина,
Не брав ані пістоль, ні самопал

Того невіру?
— Лихо з ним, одначе
Землі на гріб дала йому Сибір.
Знайшлася куля, вилита гаряче,
А вас лякають: чари! наговір!

Співають гості, шана всім однака,
Крізь іскри вин іде п'янка гульба.
Кларнет пискливо тягне краков'яка,
Мазурки плине повідь голуба.

Ішло за північ, пари кружеляли,
Іспите вин барильця немалі,
А за вікном гули снігів навали,
Долоньми хмар торкаючись землі.

В дворі гуляла хвища й холоднина,
Зірвала з петель двері у покій.
І раптом в зал ввійшла в снігу людина
В такій грозі, в метілі отакій.

Затихли гості, на смерть охололи,
Під стіл полізла лиса голова.
Тоді горбатий вихопив пістолі —
І раз і два! І постріл — раз і два!

А чоловік стряхнув сніжок з приполу,
Метнув бровою, не віддав уклін.
Горбатий скрикнув, кинув зброю долу.
— Це він! Це він! Я пізнаю, —це він!

У колі смраду, чванства і підлоти
Узяв пістоля до розкутих рук.
"Багато буде завтра в нас роботи,
Сказав і крикнув півнем Кармалюк.

А за вікном його стояли друзі
Повсталі кріпаки — одна рідня
Пожар червоний бивсь на виднокрузі,
Віщуючи прихід нового дня.